

DOMINIKA KANIECKA
UNIwersytet Jagielloński, Kraków

CICHE WOJOWNICZKI O SPRAWĘ NARODOWĄ
– O GŁOSIE KOBIET W CHORWACKIM DYSKURSIE
NARODOWYM

Entuzjazm rodzący się w latach 30-tych XIX wieku chorwackiego ruchu narodowego utrwalał w poezji patriotycznej, publikacjach o charakterze polityczno-kulturowym, czy choćby w popularyzowaniu dzieł dawnych pisarzy dubrownickich. Inicjatywy podejmowane przez Ljudevita Gaja i jego współpracowników doprowadziły co prawda do swoistego uprawomocnienia obecności chorwackiego języka literackiego w przestrzeni kulturowej i wyznaczyły określone tory przyszłym dyskusjom nad literaturą narodową, ale wciąż przywoływane są jako przykład działalności, która nie miała szans na to, aby spotkać się z masowym odzewem¹. Rozpowszechnianie treści wzbudzających zainteresowanie własną tożsamością narodową (a także treści kształtujących ją) bez wątplenia dominowało wśród zadań stawianych chorwackiej literaturze dziewiętnastego wieku. Kolejne wydarzenia historyczne – wymienię tu choćby upadek wizji wspólnoty planowanej w ramach „Wielkiej Ilirii” czy utratę swobód obywatelskich w okresie absolutyzmu Bacha – nie sprzyjały jednak realizacji tego zadania. Literatura, najlepszy nośnik istotnych dla rozwoju narodu treści, do lat 60-tych dostępna była jedynie wąskiemu gronu odbiorców. Osoby wspierające publikacje w języku narodowym najczęściej wywodziły się z zamożnych, wykształconych – a więc posiadających umiejętność

¹ O ograniczeniach związanych z rozwojem czytelnictwa w okresie odrodzenia narodowego pisze m.in. Aleksandar Stipčević, zob. A. Stipčević, *Socijalna povijest knjige u Hrvata*, Zagrzeb 2008, s.243–254.

czytania – środowisk². W drugiej połowie XIX wieku sytuacja zaczęła się stopniowo poprawiać. W wymiarze instytucjonalnym przyczyniła się do tego między innymi reforma szkolnictwa z roku 1874 i związany z nią powszechny obowiązek szkolny³. W wymiarze społeczno-kulturowym natomiast kluczowe okazały się konsekwentne działania Augusta Šenoi, umożliwiające rozwój publiczności czytelniczej w Chorwacji.

Relację, w jakiej twórcy literatury chorwackiej drugiej połowy dziewiętnastego wieku pozostawali z odbiorcami swoich tekstów, pokrótce można by opisać jako oferowanie czytelnikowi wartościowego tekstu (adekwatnego do potrzeb epoki) przy wciąż niezakończonym procesie osvajania go z lekturą. Pisarze tego okresu najczęściej związani byli z określoną ideologią, co pociągało za sobą nie tylko kształtowanie gustów literackich u niedoświadczonych czytelników, ale także rozpowszechnianie konkretnego światopoglądu. Zgodnie z duchem czasów, zadanie to podejmowali przede wszystkim mężczyźni, to właśnie ich tekstom przypisuje się najwięcej zasług w propagowaniu postawy patriotycznej. Historia literatury odnotowuje oczywiście aktywne twórczo kobiety, których praca wpisuje się we wspomniany obszar, wyznacza im jednak marginalną pozycję. Wśród przedstawicieli ruchu ilirskiego wymieniana jest Dragolja Jarnević (1812–1875), najczęściej jako autorka ulotki *Muževi ilirske dobe*, choć na jej dorobek składają się także powieści, opowiadania i (zagubione) dramaty. Dopiero w 2000 roku opublikowano w całości jej dzienniki, prowadzone z przerwami w latach 1833–1874, uznawane dziś za najważniejszą część jej spuścizny⁴. Kilka lat po tej publikacji pojawiły się pierwsze poważniejsze próby odczy-

² August Šenoa opisując w jednym z felietonów Zagrzeb roku 1870 odnotowuje, iż zaledwie połowa mieszkańców jego miasta potrafi czytać i pisać. Wzmianka ta pozwala wyobrazić sobie, jak wysoki był poziom analfabetyzmu poza ośrodkami miejskimi. A. Šenoa, *Popis grada Zagreba prije 90 godina i danas*, [w:] idem, *Sabrana djela*, knj. XI, s. 45–51.

³ Reforma szkolnictwa została wprowadzona przez bana Ivana Mažuranića. Uporządkowała przebieg edukacji podstawowej, na wszystkie warstwy społeczne nałożyła obowiązek ukończenia przynajmniej czterech klas, co spowodowało, że do szkół częściej trafiać zaczęły dzieci chłopskie i dzieci miejskich rzemieślników. Zob. M. Gross, A. Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina*, Zagreb 1992 s. 552.

⁴ Redakcją tej ponad tysiącstronicowej publikacji zajęła się Irena Lukšić (wydanie ukazało się nakładem Macierzy Chorwackiej z rodzinnego miasta Jarnević). D. Jarnević, *Dnevnik*, red. I. Lukšić, Karlovac 2000.

tania tych dzienników w kluczu narodowym, odkrywające bardzo krytyczne poglądy pisarki na temat jej współczesnych, eksponujące jej odważne komentarze dotyczące postaw i decyzji znaczących polityków⁵.

Dragolja Jarnević była świadoma konieczności podporządkowania się patriarchalnym zwyczajom środowiska, w którym funkcjonowała, nie rezygnowała jednak z wierności ideałom przyświecającym od początku jej zaangażowaniu w sprawy narodowe oraz z walki o ich realizację. Ambicje polityczne i społeczne realizowała jednak pośrednio, wpływając na losy ukochanej ojczyzny poprzez swoją pracę pedagogiczną, głęboko wierząc w to, że pierwszym warunkiem rozwoju narodu jest jego edukowanie⁶. Sama swoje miejsce w sferze publicznej komentowała następująco:

Ja bih bila želela hrvatskoj domovini hrvatsku djecu radjati. A dočim mi nije ta sreća u dio pala, ja ću pak po slabih svojih silah pomoći graditi, ma i još tako sitnim kamenjom na narodnoj sgradnji koja će se nazivati naobraženje⁷.

Działalność Jarnević jest pierwszym w historii literatury chorwackiej przykładem wdrażania jasno sprecyzowanego planu krzewienia patriotyzmu poprzez dwie życiowe misje: pracę pedagogiczną i pisanie, choć w opinii badaczy (podzielanej przeze mnie) jej praca twórcza była w pełni podporządkowana roli, jaką wyznaczyła jej epoka: pisanie nie czyniło z niej prawdziwej pisarki, lecz zaledwie propagatorkę wartości narodowych⁸.

⁵ Odwołuję się tu do artykułu: E. Grubišić Pulišelić, *Odras prepородnih ideja u „Dnevniku” Dragolje Jarnević nakon 1848. godine*, „Kolo” (1331–0992), br. 3, Zagreb 2007, s. 213–255.

⁶ Jarnević, w trosce o realne włączenie kobiet do życia kraju poprzez ich edukowanie, podjęła próbę założenia prywatnej szkoły dla dziewcząt w Karlovacu (próba zakończyła się niepowodzeniem). Więcej zob. D. Zečević, *Dragolja Jarnević*, Zagreb, 1985.

⁷ Cyt. za E. Grubišić Pulišelić, *op. cit.*, s. 230.

⁸ E. Grubišić Pulišelić następująco komentuje znaczenie aktywności twórczej kobiet w tamtym czasie: „Jednostavne ljubavne pjesme u kojima se veličalo žensku ljepotu i ženske vrline trebale su potaknuti žene na čitanje, ali i samostalno stvaranje hrvatskih stihova. Kao što njihovo obrazovanje za nositelje Hrvatskoga narodnog prepороda nije imalo za cilj stvoriti autonomnu žensku osobnost već samo prosljediti nacionalni identitet na sljedeću generaciju, tako ni aktivno uključivanje žena u stvaranje hrvatske književnosti nije za cilj imalo stvaranje »pravih« književnica već samo promoviranje i širenje nacionalnih vrijednosti i utjecaja hrvatskoga jezika.” *Ibidem*, s. 214.

Przywoływany już August Šenoa, wybitny przedstawiciel opinio-
twórczych kręgów intelektualnych drugiej połowy dziewiętnastego wie-
ku, w swoich tekstach (ale także w publicznych deklaracjach) zbudował
wyobrażenie Chorwatki-matki, będącej najważniejszym filarem patrio-
tycznej rodziny. Oto jeden z obrazujących je fragmentów:

Sila naroda je u narodnom životu; život je obitelj, a bez narodne obitelji ne ima ni
narodne snage, ne ima naroda; (...). Muž ravna javnim, žena socijalnim životom.
Kako žena usadi sjeme djetetu u srce, takvo će ostati dovijeka; mlijeko majčino
krv je potomstva. Blažen narod gdje žena zna što je narod, gdje joj srce kuca lju-
bavlju domovine; takova žena neće nikada iznijeti kukavice na svijet⁹.

Znajdujemy w nim typowy dla epoki wizerunek kobiety-patriotki,
której odpowiednia postawa jest gwarancją trwania narodu, o ile oczy-
wiście rzeczona patriotka zechce spełnić się w najważniejszym życio-
wym zadaniu, tj. w roli matki. Ten często powielany w literaturze mo-
tyw z czasem zostaje wzbogacony o istotny dla przyszłej matki nowych
pokoleń Chorwatów wątek edukacyjny. Šenoa, dwadzieścia lat po po-
wstaniu cytowanego przed chwilą tekstu, przedstawia czytelnikom jej
uzupełnioną charakterystykę:

Znam da je žena na svijetu da se uda. Ali ako je svojska, ako je nešta naučila pa
zna kako se privređuje, biti će, vjeruj, dobra supruga, bolja gospodarica, jer će
cijeniti rad i brige svoga muža više negoli mnoge pomodne lutke zagrebačke (...).
Takova žena biti će i bolja Hrvatica, jer stekav si naukom i radom samosvijesti
vidat će bolje rane svoje domovine, biti odvažnija, pa će i u kolu svoje obitelji
raditi za svoj dom, za svoj narod, uzgajat će djecu nekim svetim zanosom, nu, bit
će prava hrvatska majka, koja će muža si bodrit na junaštvo, nipošto zavlaić ga
u kukavštinu¹⁰.

Przywołane tu słowa płyną z ust wykreowanej przez pisarza postaci,
młodej nauczycielki Branki, którą za poświęcenie i oddanie swej pracy
los w końcu wynagradza, dając szansę na założenie rodziny. Po zacerp-
niętą z tekstu Šenoj kreację sięgnęłam nieprzypadkowo. Dużą część
grona wiernych czytelniczek chorwackiego autora stanowiły bowiem

⁹ A. Šenoa, *Djevojačke škole*, [w:] idem, *Sabrana djela*, knj IX, s. 154.

¹⁰ A. Šenoa *Branka*, *op. cit.*, knj. VI, s. 86.

nauczycielki¹¹. Ich prywatne historie przepelnione są identycznym, jak w przypadku Branki, oddaniem pracy pedagogicznej, świadomością powierzonej im misji i szczerą potrzebą wpajania swoim podopiecznym miłości do ojczyzny. Paradoksalnie jednak te same nauczycielki, czerpiące swoją wiedzę o świecie między innymi z powieści Šenoj, nie miały szans na równie szczęśliwy finał swojej pedagogiczno-patriotycznej misji. Okoliczności polityczne, w jakich ją realizowały, nie pozwalały im na spełnienie się w roli matki.

W wyidealizowanej kreacji Chorwatki zainteresowanej edukacją (potrzebną, by jeszcze lepiej służyć ojczyźnie) pobrzmiewają echa zmian w chorwackich realiach. *Šenojino doba* to okres, w którym postulowane przez m.in. Dragolję Jarnević kształcenie narodu przestaje być mrzonką, staje się możliwym do zrealizowania projektem narodowym. Rok 1874, oprócz powszechnego obowiązku szkolnego, przynosi także względny porządek w raczkującym systemie edukacji. Konsekwencją zakrojonych na szeroką skalę reform jest również odebranie Kościołowi zwierzchnictwa nad szkołami podstawowymi i chwilowe (ale jednak istotne) odebranie nauczającym w duchu niemieckim instytucjom kościelnym monopolu na kształcenie nauczycielek¹². W latach 90-tych dziewiętnastego wieku sytuacja żeńskich szkół uległa zmianie. Nowy etap wyznacza *Privremeni ženski licej*, szkoła, która zmieniła dotychczasowe – skostniałe i nieadekwatne do potrzeb epoki – formuły nauczania kobiet w Chorwacji¹³.

¹¹ Zachowane informacje na temat imiennej prenumeraty czasopism, w których publikowane były teksty literackie potwierdzają, iż jedną z najliczniejszych grup czytelniczek były właśnie nauczycielki. Zob. L. Mrazović, *Mala smotra » Vijenčevih« pretplatnika, »Vijenac»* br. 8, 1876.

¹² Chodzi tu o odebranie wyłączności klasztorowi Sióstr Miłosierdzia, który jako jedyny w Chorwacji prowadził szkołę dla nauczycielek. Powołana do życia w 1875 r. szkoła państwowa (*Zemaljska ženska preparandija*), choć przetrwała zaledwie kilka lat, przyczyniła się do szeregu nieodwracalnych zmian w relacji pomiędzy instytucjami ważnymi dla rozwoju szkolnictwa a środowiskiem klerykalnym. Zmianie ulega także postawa osób pobierających naukę. Więcej zob. I. Ograjšek Gorenjak, *On uči, ona pogađa, on se sjeća, ona prorokuje. Pitanje obrazovanja žena u sjevernoj Hrvastkoj krajem 19. stoljeća*, [w:] *Žene u Hrvastkoj. Ženska i kulturna povijest*, red. A. Feldman, Zagrzeb 2004, s. 157–179.

¹³ To pierwsza tego typu instytucja na obszarze Austro-Węgier. Pod taką, naznaczoną tymczasowością, nazwą działała od 1892 r. do roku 1920, kiedy to została przemianowana na *Prvu žensku realnu gimnaziju*. *Ibidem.*, s. 170.

Bohaterką działań publicznych tego okresu, postacią najbardziej zasłużoną w obszarze walki o prawo kobiet do wykształcenia, jest Marija Jambrišak (1847–1937), kolejna nauczycielka, która nie stroniła od pióra. Sumiennie wykonując swój zawód, systematycznie zmierzała do uwiarygodnienia swojej pozycji w środowiskach ważnych dla rozwoju szkolnictwa. Będąc pierwszą chorwacką nauczycielką z wyższym wykształceniem¹⁴, nieco śmieiej stąpała po niepewnym dla kobiet gruncie. Jej ostrożność i konsekwencja, porównywane do wprawy, z jaką w przestrzeni publicznej poruszał się August Šenoa¹⁵, znacząco wpisały się w długotrwały proces włączania kobiet do systemu edukacji. Jako autorka publikacji *Znamenite žene iz priče i poviesti* (1887) przedstawiła czytelniczkom wzory do naśladowania, pokazała, iż aktualna sytuacja jest po części konsekwencją wcześniejszej działalności kobiet, więc mają prawo do dalszego ingerowania w przebieg zdarzeń w przestrzeni publicznej.

Lektura jej tekstów w kluczu feministycznym może jednak rozczarować współczesne środowiska wojujące o równouprawnienie płci. Nie ulega wątpliwości, że Jambrišak w swojej epoce kojarzona była z odważnym wystąpieniem na temat potrzeby ujednoczenia płac oraz warunków pracy nauczycieli i nauczycielek¹⁶. Ida Ograjšek Gorenjak zwraca wszakże uwagę, że gromadzona przez poważaną pedagożkę argumentacja przemawiała za koniecznością poprawy sytuacji kobiet raczej pogodzonych z patriarchalnym porządkiem świata¹⁷. W licznych artykułach Jambrišak mnożyła epitety, za pomocą których gloryfikowała wyznaczoną dla kobiet rolę matki i żony¹⁸, przy czym owym wyliczonym zwykle towarzyszyło poważne pytanie o to, jak ciężar wspomnianych zadań podźwignąć mają te z nich, którym brakuje wykształcenia. Z dużym wyczuciem (bez narażania żmudnie zdobywanej przychylności

¹⁴ Dyplom zwieńczył trzyletnie studia podjęte przez nią w Wiedniu w latach 1871–1874. Więcej zob. A. Batinić, *Plemkinje duha. Marija Jambrišak – Jagoda Truhelka – Zdenka Marković*, „Nova Croatica“ II, br 2, Zagreb 2008, s. 201–202.

¹⁵ *Ibidem*, s. 167.

¹⁶ Do dziś przywoływany jest cytat: „Učiteljicam neka se držeći se izreke: jednaki posao, jednaka plaća: jednako pravo za sve određuje isto toliko plaće i doplate kao i učiteljem!“. Cyt. za B. Blasin, I. Marković, *Ženski vodič kroz Zagreb*, Zagreb 2006, s. 77.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Nazywając kobietę np. „suncem koje ima da uzdigne dijete za sve što je lijepo i istinito“, M. Jambrišak, *Viša djevojačka učilišta*, „Narodne novine“ 126, Zagreb 1899.

ści kręgów o dużej mocy decyzyjnej) krytykowała również wychowanie dziewcząt bezmyślnie przygotowywanych do roli żony – zabawki w rękach męża¹⁹.

Marija Jambrišak zarówno w swojej pracy pedagogicznej, jak i w działalności twórczej nieustannie przypominała o ważnym, nawet jeśli tylko pośrednim, udziale kobiet w budzeniu świadomości narodowej. Zwracała uwagę na to, iż brak odpowiednich instytucji kształcących matki kolejnych pokoleń narodu chorwackiego oznacza niebezpieczne spychanie ich na margines w walce o dobro sprawy narodowej.

Pri tome ističe dva momenta: prvi je da se djevojke koje se školuju u austrijskim gimnazijama vraćaju kući odnarođene i neće moći odgajati svoju djecu u rodoljubnom duhu, a drugi je da su bogatije hrvatske obitelji prisiljene uzimati strankinje za guvernante, čime također narušavaju patriotski odgoj svojih djeci²⁰.

Antidotum na wskazane przez nią problemy miał być program nauczania pierwszego żeńskiego liceum, w którego kadrze, oprócz Mariji Jambrišak, znalazły się Jagoda Truhelka, Natalija Wickerhauser, Marija Horvat, Štefa Iskra, czy Kamila Lucerna. Realizację programu rozpoczęły od własnej edukacji – wykazując się dużą determinacją, uzyskały zgodę na uczestnictwo w wykładach uniwersyteckich w roku 1895, podczas gdy kobiety na Uniwersytecie w Zagrzebiu oficjalnie studiować mogły dopiero od roku 1901²¹. U schyłku XIX wieku pojawiła się więc długo wyczekiwana alternatywa wobec niebezpiecznego, zdaniem Jambrišak, angażowania w wychowanie i kształcenie kolejnych pokoleń nauczycielek obcych, bądź rodzimych, ale do pracy w zawodzie przygotowanych na obczyźnie.

Większość nauczycielek pierwszego żeńskiego liceum nie stroniła od podejmowania prób pisarskich²², misja pedagogiczna po raz kolejny

¹⁹ M. in. w: M. Jambrišak, *Iz škole u život. Godišnje izvješće viših i nižih djevojačkih škola i ženske obrtne škole* Zagreb, 1890–91, s. 8. Cyt. za I. Ograjšek Gorenjak, *op. cit.*, s. 167.

²⁰ Cyt. za: *ibidem*, s. 168.

²¹ Więcej na ten temat: T. Luetić, *Prve studentice zagrebačkog sveučilišta*, „Hrvatska revija“ nr 3–4, Zagreb 2001, s. 115–122.

²² Działalność literacka wybranych nauczycielek, a także wychowanek liceum opisana została w studium Dunji Detoni Dujmić, *Ljepša polovica književnosti*, Zagreb 1998.

splatała się więc z aktywnością literacką. Na szczególną uwagę zasługuje Jagoda Truhelka (1864–1957), dawna uczennica Mariji Jambrišak, która od lat 90-ych XIX wieku regularnie publikowała teksty poświęcone tematyce kobiecej, usankcjonowanym społecznie normom, stereotypom, czy wreszcie dylematom moralnym dotyczącym kobiet. Jej największe osiągnięcia w obszarze literatury narodowej stanowią książki dla dzieci²³, choć przywoływana jest także niejednokrotnie w kontekście utrwalania wizerunku rodzinnego Osijeku w tekstach literackich²⁴. W badaniach nad spuścizną tej nauczycielki częściej eksponowana jest jej działalność twórcza niż pedagogiczna, choć sama Truhelka, by podkreślić znaczenie swojego zawodu dla rozwoju przyszłych pokoleń, napisała powieść epistolarną *U carstvu duše*²⁵. W swoich publikacjach konsekwentnie przypominała o świadomym uczestnictwie nauczyciela w wychowaniu dzieci i o związanej z nim odpowiedzialności:

Ne može se druge odgajati ako i sami nismo odgojeni. (...) Podati mladeži i potom budućem naraštaju čvrsto moralno i čuvstveno uporište u samom sebi (...) to sačinjava jednu veliku brigu javne odgojne nastave. Neprisporodljivo više djelujemo na dijete ovim, što sami iz sebe učinismo, nego svim onim, što mu govorimo²⁶.

Cały dziewiętnasty wiek, w którym działały bądź swoją działalność rozpoczynały przywoływane przeze mnie postaci, w sferze publicznej należał do mężczyzn. Włączanie kobiet do ruchu ilirskiego, jakiego oczekiwano w odpowiedzi na sławny list otwarty Janka Draškovicia,

²³ W tym obszarze Truhelka przywoływana jest zaraz po Ivanie Brlić Mažuranić. Jej twórczość dla dzieci doczekała się licznych analiz (m.in. A. Pitnarić, *U svijetu interpretacije – Zlatni danci Jagode Truhelke*, Osijek 2004), a tytuł popularnej trylogii od 1997 kojarzony jest także z kongresem naukowym (pierwszy kongres *Zlatni danci* w całości poświęcony był życiu i twórczości Jagody Truhelki, kolejne, co roku organizowane spotkania badaczy literatury dziecięcej skupiają także pod innymi pretekstami).

²⁴ Zostało to odnotowane m.in. w publikacji M. Peić, *Slavonija – književnost*, Osijek 1984, s. 158–167). Truhelka zyskała sobie nawet przydomek „osječki Šenoa”, zob. D. Težak, *Patina prohujalog vremena: uz 130. obljetnicu rođenja Jagode Truhelke*, „Književna revija” 34 (1994), nr 3–4, s. 153.

²⁵ W 27 listach zawarła szereg krytycznych uwag na temat roli nauczyciela. J. Truhelka, *U carstvu duše*, Osijek 1910 (w stulecie pierwszego wydania przygotowano wydanie drugie – Zagreb 2010).

²⁶ J. Truhelka, *Zvanje uzgajatelja*, „Učiteljska zora” god. IV, 1910, s.100–101.

sprowadzało się przede wszystkim do pojedynczych gestów uznawanych za patriotyczne (zmiana imion na słowiańskie czy bywanie w miejscach związanych z ruchem, np. na organizowanych przez ilirystów balach). W publikacjach dotyczących tego okresu częściej znajdziemy wzmianki na temat pełnych ekstazy czynów potwierdzających miłość do ojczyzny, niż na temat faktycznego zaangażowania kobiet w społeczny kontekst zrywu narodowego, jakim było choćby wprowadzenie, jakże znaczącej dla rozwoju środowisk intelektualnych, instytucji salonu²⁷. Przez kolejne dziesiątki lat „*plemenite kćeri Ilirije*” nieśmiało podejmowały ważne inicjatywy, w swoich publikacjach przemycając kobiecą perspektywę zaangażowania w sprawy narodowe. Nie od razu jednak spotykały się ze zrozumieniem swoich współczesnych. Teksty autorstwa aktywnych twórczo nauczycielek zwykle nie docierały do kobiet spoza środowiska nauczycielskiego, ponieważ większość Chorwatek w domowej lekturze długo jeszcze pozostała wierna obcym autorom (czytając ich najchętniej po niemiecku)²⁸.

Jak pokazały przytoczone wyżej przykłady, kobiety nie stroniły od poszukiwania skutecznej formuły propagowania przesłania narodowego wśród jak najszerszego grona odbiorców. Jednak dopiero u schyłku XIX wieku społeczeństwo chorwackie gotowe było przyjąć swoiste zwieńczenie ich starań. Zwieńczeniem tym możemy nazwać chorwackie czasopismo dla kobiet „*Na domačem ognjištu*” (w kolejnych latach „*Domaće ognjište*”)²⁹, wspólny projekt Mariji Jambrišak i Jagody Truhelki, jego pomysłodawczyń i pierwszych redaktorek.

Idea założenia czasopisma przeznaczonego dla kobiet i redagowanego przez kobiety zrodziła się w 1900 roku w kręgach stowarzyszenia zrzeszającego pedagogów i literatów. *Hrvatski pedagoško-književni zbor*, do którego należały Jambrišak i Truhelka, dawał inicjatywie opar-

²⁷ Najślawniejszym zagrzebskim salonem z okresu odrodzenia narodowego był niewątpliwie salon Josipe Vancaš. Zob. A. Kassowitz-Cvijić, *Josipa Vancaš nazvana „Majčica Ilira”*, „*Hrvatsko kolo*” knj. X, Zagreb 1929, s. 41–85.

²⁸ Najpopularniejsze wśród chorwackich czytelniczek były francuskie romanse dostępne w tłumaczeniu na język niemiecki. Takie wnioski w swoich tekstach publikował m.in. Adolf Weber Tkalčević. Podają za: A. Stipčević, *op. cit.* s. 354.

²⁹ Czasopismo ukazywało się pod takim tytułem tylko w pierwszym roku swojego istnienia, w latach kolejnych publikowane było jako „*Domaće ognjište*”.

cie instytucjonalne, oficjalnie był także jego wydawcą. Pierwszy numer miesięcznika „Na domaćem ognjištu” ukazał się we wrześniu 1901 roku. Podtytuł *List za porodicu* pośrednio sygnalizował, że jego adresatką jest chorwacka kobieta. Treści zawarte w całym numerze nie pozostawiały już co do tego żadnych wątpliwości. Czasopismo ukazywało się zgodnie z porządkiem kalendarza szkolnego, od września do czerwca, przetrwało aż czternaście lat, do wybuchu I wojny światowej. Marija Jambrišak i Jagoda Trunelka redagowały tylko pierwszy z czternastu roczników pisma, ale ustalony przez nie wzorzec z powodzeniem naśladowały kolejne redaktorki – także wywodzące się z grona nauczycielek-pisarek (Milka Pogačić, Zdenka Marković i Zora Vernić).

Na potrzeby niniejszego tekstu przywołam fragmenty zaczerpnięte z pierwszego numeru czasopisma, z pojedynczymi odniesieniami do tekstów opublikowanych w kolejnych numerach pierwszego rocznika. „Domaće ognjište” potraktowałam w swoich rozważaniach jako swoiste podsumowanie szeregu inicjatyw podejmowanych przez Mariję Jambrišak i Jagodę Truhelkę (a także ich „duchowe” poprzedniczki). Zrezygnowałam z analizy treści zawartych w późniejszych rocznikach, ponieważ w wymiarze ideowym kontynuują one schemat zaproponowany przez pierwsze redaktorki.

We wszystkich numerach pierwszego rocznika czasopisma, a więc także w numerze otwierającym, obok tytułu umieszczono motto, które można by uznać za najbardziej związane przesłanie kierowane do czytelniczek przez aktywne społecznie kobiety całej epoki

Odgojmo se

A pak ne bojmo se (s. 1)³⁰.

Ta ledwo zauważalna adnotacja na pierwszej stronie każdego numeru zwiastuje wiele zagadnień. Tryb rozkazujący, jak i namawianie do znalezienia w sobie odwagi, mogłyby sugerować stanowczość i nieustępliwość osób odpowiedzialnych za czasopismo. Świadomość realiów

³⁰ Wszystkie fragmenty z pierwszego rocznika cytuję z oryginalnego wydania: „Domaće ognjište”, knj. I, sv. I, red. M. Jambrišak, J. Truhelka, Hrvatski pedagoško-književni zbor, Zagreb 1901. Jako że wszystkie cytaty pochodzą z tego samego zeszytu, numery stron odnotowuję w tekście, obok cytatów.

przełomu XIX i XX wieku podpowiada jednak odrzucenie takiej interpretacji. Publikacja skierowana do kobiety-matki, opiekunki ogniska domowego nie przybrała rewolucyjnego tonu³¹. Ważniejsza wydaje się być użyta w dwuwierszu liczba mnoga. Nawoływanie do zadbania o własne wychowanie/wykształcenie i odrzucenie strachu przedstawione zostało jako wspólna sprawa – z treści poszczególnych artykułów jasno wynika, że to sprawa narodowa.

Pierwszy numer pisma otwiera wiersz okolicznościowy Josipa Milakovicia, pt. *Poleti, knjigo!* Siedem strof zawiera najważniejsze informacje o czasopiśmie. Metaforyczna podróż po całej ojczyźnie, jaką odbyć ma tytułowa książka, zdradza duże oczekiwania wobec czasopisma. Powinno ono dotrzeć pod każdy dach i stanowić wsparcie dla chorwackich matek, ponieważ od nich zależy przyszłość narodu, bo, jak pisze autor:

U njihovim je rukam'
Naš dom, naš zavičaj (s. 2).

Po utworze Milakovicia, patetycznym i entuzjastycznym jak niegdyś poezja odrodzeniowa, następuje rzeczowa prezentacja inicjatywy podjętej przez Mariję Jambrišak i Jagodę Truhelkę – tekst programowy czasopisma opublikowany pod tytułem *Što hoćemo, što želimo*, pod którym zamiast autorek podpisał się wydawca. W tekście tym znajduje się obszernie wyjaśnienie symboliki ognia i światła, pozwalające zrozumieć konteksty, w jakich pomysłodawczynie chciałyby widzieć tytułowe ognisko domowe i odpowiedzialną za nie kobietę. Dominantą jest wątek patriotyczny, sygnalizowany choćby przez zaczerpnięte z twórczości Petra Preradovicia motto.

Autorki tekstu *Što hoćemo, što želimo*, uprzedzając ewentualne pytania nasuwające się pod adresem nowej inicjatywy, przedstawiają kolejno swoje wyczerpujące odpowiedzi. Pierwsza odnosi się do tego, co leży u podstaw czasopisma:

³¹ Więcej na temat tradycyjnego zorientowania redakcji czasopisma w tekście D. Šilović-Karić *Domaće ognjište – prvi ženski list u Hrvatskoj*, [w:] *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest, op. cit.*, s. 181–190.

I list „Na domaćem ognjištu” niče iz iskrene želje, da prinese svoj ugarak na ognjište narodne prosvjete. Neka s njega vrcaju skromne iskrice na domaća ognjišta naših hrvatskih porodica, tu neka dične naše majke sa kćerima svojim – rodu uzdanicama – nijete tu iskru, raspiruju je do plamena i vraćaju je rasplamtjelu narodu svome, kako bi ga digli i prosvjetili i ispratili ga do blagostanja tijelesnoga i umnoga (s. 2).

Następna uzupełnia stawiane przed nim zadania o to najważniejsze:

To je zadaća lista „Na domaćem ognjištu.” da se oko njega pribere sve, kome je na srcu napredak naroda, a u prvom redu naše žene, majke i kćeri, kako bi s njem i preko njega zavoljeli svoje, nastojali oko svoga i ponosili se svojim (s. 2).

Zainteresowanie kobiet sprawą narodową wiąże się w ich ujęciu – zgodnie z duchem epoki – z ich predestynacją do najważniejszej życiowej roli. Czasopismo z założenia kierowane jest przede wszystkim do matek. Uzasadnienie ludząco przypomina cytowany wyżej fragment wiersza Milakovicia:

Dakle hrvatskoj je majci namijenjen ovaj list ponapose. U njenim rukama leži sva naša budućnost. Ona nam odgaja podmladak, taj cvijet naroda našega, uzdanicu sinove i kćeri (...) Majka je čuvarica domaćeg ognjišta, njetilica ljubavi i dobrote – one božanske iskre, koja izmiruje, veže, sjedinjuje, što je razdvojeno i zavađeno. Ona rasprostire sjaj i svjetlo preko svega doma, – a potom svjetlu sve žive, sve se raduje i sve uspijeva (s. 2).

Tekst programowy wraca też do postulatu wspólnotowości sygnalizowanego w motcie całego czasopisma. Redakcja zapowiada jednoczenie sił w walce o wspólną sprawę. Mobilizować zamierza dwie grupy, kluczowe dla pomyślnego rozwoju narodu. Oprócz matek wzywa do działania także nauczycielki, by przypomnieć, że tylko równoczesna, zgodna aktywność szkoły i domu mogą zagwarantować lepsze jutro kolejnym pokoleniom Chorwatów. Stąd apel:

Pomozite nam dakle, hrvatske majke, i vi roda službenice, djeci učiteljice i radnice znanja i kreposti u našem nastojanju, da udruženim silama odgajamo narodu valjan podmladak. Dom im usađuje prve čiste klice svega dobra, a škola će tu klicu razvijati, ojačati, da nam procvate mirisavim cvijetom i urodi krasnom jabukom na korist i diku roda našega.(s. 2).

W tekście tym prócz wzniesłego nawoływania do propagowania wartości prezentowanych na łamach czasopisma, do rozwijania w zaciśzu domowym podejmowanych przez nie wątków, znajduje się również zaproszenie do bezpośredniej wymiany myśli, szczerego wyrażania opinii i wątpliwości, a nawet do krytycznej lektury.

Wymowę tekstu programowego dopełnia kolejny okolicznościowy wiersz, będący swoistym pozdrowieniem skierowanym do periodyku. Utwór autorstwa Stjepana Široli *Časopisu „Na domaćem ognjištu“* powtarza sformułowane w tekście programowym zadania, uzupełniając je o ważny komentarz:

Veće skrajnje doba bješe eto,
Da nam rodu taki „list“ se poda...
Koj hrvatsko „ognjište“ će sveto
Podžeć duhom, da donese ploda (s. 3).

Podmiot liryczny wyraża to, czego przez typową dla kobiet tej epoki skromność, zapisać nie wypadało członkiniom redakcji. Przy pomocy poetyckich środków wyeksponowany zostaje jasny przekaz: najwyższy czas, by chorwacka kobieta znalazła w swojej ważnej misji wsparcie w przeznaczonym dla niej periodyku.

W tę podniosłą atmosferę trzech przywołanych wyżej tekstów wpisuje się artykuł *Riječi hrvatskoj majci*, sygnowany nazwiskiem Mariji Jambrišak (a dokładniej, łatwym do zidentyfikowania inicjałem „od M. J.”). Do przedstawionych wcześniej obowiązków przypisanych kobietom odpowiedzialnym za wychowanie w duchu narodowym kolejnych pokoleń narodu chorwackiego, do troski o ich odpowiednią edukację – dopisana zostaje programowa ostrożność wobec obcych, a dokładniej ostatnie zadanie czasopisma, jakim jest walka z obcymi wpływami. Jambrišak realizację tego zadania widzi w zbliżeniu domu i szkoły, do którego ma się przyczynić skupienie zarówno matek, jak i nauczycielek w gronie czytelniczek jednego czasopisma:

Na domaćem ćemo se ognjištu često porazgovoriti o uzgoju mladeži, o našim dužnostima, radostima i žalostima života, opisat ćemo svoja iskustva, izmjenjivati svoje misli, a time će se zbližiti dva najglavnija čimbenika: dom i škola. A budućnost te će blagosijati uspjeh i plodove sporazumna rada (s. 4).

Katica Čorkalo, analizując pierwszy numer „Na domaćem ognjištu”, zwróciła uwagę na obecność w nim aż czterech tekstów programowych³², wskazała przy tym wszystkie wymienione przeze mnie do tej pory. Jednakże moim zdaniem także w pozostałych opublikowanych w nim tekstach doszukać się można elementów, które znacząco dopełniają zaplanowany jako programowy *Što hoćemo, što želimo*, więc systematyzacja taka wydaje się zbędna. Całość tego zeszytu można bowiem uznać za integralny tekst wyznaczający cele i zadania podjętej inicjatywy. Zanim jednak przejdę do podsumowań, warto przyrzeć się temu, co jeszcze znaleźć mogła czytelniczka pierwszego chorwackiego czasopisma dla kobiet na łamach jego pierwszego numeru.

Jeżeli wspomniana czytelniczka nie odebrała w młodości odpowiedniej edukacji, mogła się między innymi dowiedzieć, kim jest przywoływana w pierwszym poemacie Kornelia. Dokładny opis losów rzymskiej matrony prezentowanej chorwackim czytelniczkom jako wzór matki-patriotki zawiera tekst *Majka* Davorina Trstenjaka. Tak oto autor wyjaśnia czytelniczkom, dlaczego poświęcająca wszystko dla macierzyństwa, Kornelia jednak nie rozpaczała po śmierci ukochanych synów:

Svijesna i razumna majka ne živi samo za svoju obitelj, nego i za sav svoj narod, za njegovo jedinstvo i budućnost svoje djece, unučadi i svega potomstva u životu, sreći i slavi čitavoga naroda. Za život domovine daje Kornelija sve bez suza i jauka. Koliko se visoko majka može podići nad koljevku svoje djece! To je vrhunac majčina veličanstva. Takva je majka narodna svetica. Zaista takva je majka najveći i najsposobniji odgajatelj ljubavi i najviših ljudskih idejala (s. 17).

By przedstawiony wzór nie był nazbyt odległy i niedościgniony, Trstenjak wspomina także lokalny symbol matczynego poświęcenia – utrwaloną w utworze Vojnovicia matkę Jugoviciów. Autor nie zapomina również o ważnym dla ideowej koncepcji czasopisma wykształceniu kobiet. Nie wątpi w to, iż wybitne osobistości, takie jak Friedrich Schiller, Johann Wolfgang von Goethe, Walter Scott, czy George Washington, miały wykształcone matki. Przykłady te uzupełnia Beatrice Fran-

³² K. Čorkalo, *Časopis Domaće Ognjište i urednička načela Jagode Truhelke*, [w:] *Zlatni danci. Život i djelo Jagode Truhelke*, Osijek 1997, s.93–107

kopanka, której postać jasno dowodzi, że chorwacka matka także potrafi wychować kogoś wielkiego.

W pierwszym numerze opublikowany też został fragment noweli *Milostiva Blagojevička* Vjenceslava Novaka (drukowanej w odcinkach w pierwszym roczniku). Ideowa wymowa tekstu ponownie doskonale wkomponowuje się w założenia redakcji. Tytułowa bohaterka stanowi jeszcze jeden godny naśladowania wzór dla chorwackiej matki: obdarzona niezwykłą mądrością życiową, chętnie sięga do literatury narodowej – w oparciu o nią kształtuje swój światopogląd – cytuje Augusta Šenoę i nie kryje dumy z tego, iż w jej wzorowo prowadzonym domu bywał sam Petar Preradović.

Pierwsze „Domaće ognjište“ zapowiada cykl dzienników podróży bądź tekstów o charakterze wspomnieniowym z miejsc, które mogłyby zaciekać czytelniczki. Pierwszym z nich jest Paryż, po którym z dużą swobodą, swadą i elokwencją oprowadza nas Ida Fürst. Opisując przygodne scenki z paryskich ulic czy wrażenia z wizyt w znanych muzeach, udziela współczesnym sobie czytelniczkom porad praktycznych i dodaje otuchy przy posługiwaniu się językiem francuskim. Śledzące tę rubrykę w pierwszym roczniku Chorwatki mają też możliwość odbycia literackiej podróży m.in. po Londynie i Zurichu.

Ważne miejsce w omawianym periodyku zajmuje także tekst Milki Pogačić (późniejszej wieloletniej redaktorki czasopisma, doświadczonej nauczycielki i pisarki) *On i ja*, przedstawiający perspektywę nauczycielki zmagającej się na codzień z licznymi problemami swoich uczniów. Tekst ten stanowi zapowiedź rubryk korespondujących przede wszystkim z doświadczeniami przedstawicielek środowiska pedagogicznego.

Redakcja nowego czasopisma, wpisując w swój program troskę o wykształcenie chorwackich kobiet, zakładała wszechstronny ich rozwój. W artykułach edukacyjnych propagowane są zasady zdrowego, higienicznego trybu życia. Czytelniczki znajdują tu także coś dla ducha, potwierdza to choćby obecność rubryki poświęconej malarstwu narodowemu, proponującej w każdym numerze krótkie notki na temat obrazów, których reprodukcje drukowane były jako ilustracje do pojedynczych artykułów.

Najbardziej zróżnicowaną tematycznie częścią czasopisma jest rubryka *Od svega po malo*, która w pierwszym roczniku proponuje aż

16 działów (*Dopisi, Mudre riječi, Obuka, Odijelo i moda, Pošalice, Različito, Ručni rad, Stručna obuka, Svaštice, Vrtlarstvo, Zdravlje i ti-jelesna njega*). Warto zwrócić uwagę na to, jak sprawnie wykorzystany został z pozoru nieistotny, typowo kobiecy obszar zajęć domowych, jakim są robótki ręczne. Służy on tutaj pogłębieniu więzi chorwackich kobiet z tradycją narodową, umacnia ich patriotyzm. Oto fragment zapowiadający cykliczne pojawianie się rubryki, po którym zaprezentowany został szczegółowy opis haftu dalmatyńskiego:

Željeli bi, da iznašajući uzorak po uzorak narodnoga veza iz svih krajeva naše domovine, upozorimo naše radljive gospođe i djevojke na to naše još premalo cijenjeno blago, ne bi li njegovim tipovima pomalo stale krasiti i odijelo i kuću i tako da se sačuva od posvemašnje propasti ispred nasrtaja raznih tuđinačkih tehnika (s. 26).

Jak pokazuje przywołany fragment, nawet robótki ręczne stanowią dobry pretekst do krzewienia odpowiednich nawyków w matkach kolejnych pokoleń Chorwatów. Być może właśnie dzięki ich czujności to, co tradycyjne (a więc wartościowe) nie zostanie zastąpione tym, co modne (i najczęściej obce).

Czasopismo „Domaće ognjište“ tworzyły kobiety. Choć, jak wynika z przywołanych fragmentów, nie były jedynymi autorkami tekstów, decydowały o ich doborze, a tym samym o ostatecznym kształcie pisma. W pierwszym roczniku publikowały w nim Marija Jambrišak, Jagoda Truhelka, Milka Pogačić, Elza Kučera, Ružica Bajničeva, Jelica Belović Bernadzikowski, Ida Fürst, Štefa Iskra, Marija Horvat, Gjena Lovretić, Lina Bijelić, Klotilda Cvetišić, Katarina Fritz, Kamila Lucerna i Ivana Hiršman. W większości przypadków były to nauczycielki-pisarki, swoją postawą życiową i zaangażowaniem w sprawy narodowe nawiązujące do tych, o których wspominałam we wcześniejszej części rozważań, nieraz do złudzenia przypominające utrwalone przez literaturę kreacje gotowych do poświęceń nauczycielek-patriotek.

Pierwsze czasopismo dla kobiet, w odróżnieniu od pojedynczych inicjatyw podejmowanych przez poprzedniczki Jambrešić i Truhelki, częściej formułowało jasne postulaty dotyczące upowszechniania edukacji i umacniania świadomości narodowej. Spotkało się także z dużym

zainteresowaniem zarówno grona odbiorców, dla którego powstało, jak i przedstawicielel elity intelektualnej. Pojedyncze reakcje czytelniczek publikowane były w sekcji *Dopisi* rubryki *Od svega po malo* i w znakomitej większości przypadków dowodziły dużej potrzeby włączenia się kobiet do publicznego dialogu na temat kwestii poruszanych na łamach czasopisma. Swoją opinię na temat inicjatywy Truhelki i Jambrešić wyraził nawet Antun Gustav Matoš. I choć w poświęconym pierwszym rocznikom czasopisma tekście miejscami ironizuje (sam sobie odbierając prawo głosu w tej sprawie jako nie-kobiecie, a nawet nie-mężowi), jego ocena umacnia zbudowaną w periodyku patriotyczną motywację wspierania kobiet w roli matek, nauczycielek, Chorwatek. Czasopismo, w mniemaniu Matoša, jest zapowiedzią zmian: „*Hrvatske se žene bude – budi se Hrvatska*”³³.

Właśnie jako zapowiedź zmian, nie zaś jako dowód ich zaistnienia, należałoby potraktować „Domaće ognjište“ w refleksji nad obecnością kobiecego głosu w chorwackim dyskursie narodowym schyłku XIX wieku. Zamknęło ono ważny etap zabiegania kobiet o obecność w przestrzeni publicznej, stanowiło duże wsparcie w obszarze propagowania edukacji. Wyeksponowało niewątpliwie ważne dla rozwoju literatury narodowej środowisko aktywnych twórczo nauczycielek, zacieśniając także wzajemne relacje pomiędzy jego przedstawicielkami, nie zdołało się jednak wyłamać z narzuconej przez epokę konwencji. Kobiety redagujące czasopismo, czy też publikujące na jego łamach, miały odwagę powiedzieć więcej niż Dragolja Jarnević, były lepiej wyedukowane niż ich poprzedniczki, nadal jednak mówiły w imieniu kobiet predestynowanych przede wszystkim do roli matek kolejnych pokoleń Chorwatów. Paradoksalnie, najbardziej zaangażowane w rozpowszechnianie treści narodowych, aktywne twórczo nauczycielki, nie miały szans na sprawdzenie się w tej roli. Dekret, w myśl którego zamążpójście było jednoznaczne z odebraniem prawa do wykonywania zawodu nauczyciela (jego uprawianie było więc jednoznaczne z celibatem), zniesiono dopiero w 1907 roku (po części dzięki staraniom kobiet związanych

³³ A. G. Matoš, *Domaće ognjište*, [w:] idem, *Sabrana djela*, red. N. Mihanović, knj. VI, s. 42. Więcej na temat opinii Matoša zob. także w: M. Protrka, *Stvaranje književne nacije. Oblik kanona u hrvatskoj književnoj periodici 19. stoljeća*, Zagreb 2008, s. 257–258.

z czasopismem). Zaangażowanie w sprawę narodową widoczne zarówno w działalności twórczej Dragolji Jarnević, jak i pisarek skupionych wokół czasopisma „Domaće ognjište“ realizowane było w ramach schematu narzuconego całej epoce przez dominujący męski paradygmat. Bez wątpienia jednak przygotowało grunt dla odważniejszych gestów aktywnych twórczo kobiet.

Summary

SILENT NATIONAL FIGHTERS – ON THE FEMALE VOICE IN THE CROATIAN NATIONAL DISCOURSE

The article presents modest attempts of women joining the discourse pertaining to national matters. Their significant but still underestimated contribution to the above-mentioned discourse was described on the basis of didactic and literary activity of Dragolja Jarnevic, Marija Jambrisak and Jagoda Truhelka.

As the community important for the literature thriving, those creative teachers established the very first Croatian women's magazine titled 'Domace ognijste'. The magazines first issues were thoroughly analyzed with a special attention to national matters that were included in them.

Those female writers and teachers mentioned in the text – although they were not able to get themselves out of the dominant male paradigm at the time – they undoubtedly prepared a sound foundation/ ground for more courageous gestures of other creative women of the future.